

Igaunijas” (368. lpp.). Skaitliski lielākā deportācija Lietuvā notika 1948. gadā, kad izsūtīja vairāk nekā 40 tūkst. cilvēku, 1949. gadā izsūtīto skaits pārsniedza 30 tūkst., kopā tas veido vairāk nekā 70 tūkst. cilvēku. Savukārt no Igaunijas 1949. gada martā izsūtīja nedaudz vairāk par 20 tūkst. iedzīvotāju.⁴

Savukārt, runājot par 1941. gada jūnija deportāciju no Baltijas valstīm, A. Plakans min konkrētu izsūtīto skaitu no Latvijas – 15 424 cilvēki (347. lpp.). Tiešām šis skaitlis ir dots izdevumā “Aizvestie”.⁵ Taču tajā līdzās 14. jūnijā deportētajiem iekļauti arī tie līdz šim datumam arestētie Latvijas iedzīvotāji, kuru ģimenes izsūtīja. Tas nozīmē, ka reāli 14. jūnijā deportēto skaits ir mazāks. Kaut gan šinī gadījumā tā nav A. Plakana kļūda. Viņš pilnībā uzticējies “Aizvesto” saraksta veidotājiem. Ar nožēlu jākonstatē, ka, neraugoties uz publicētiem izsūtīto sarakstiem, mēs nezinām konkrētu 1941. gadā 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto skaitu.

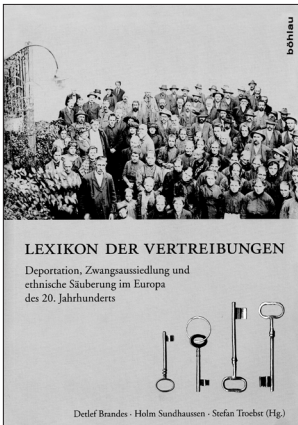
Grāmata ir ilustrēta, tajā ievietotas vairākas kartes. Izdevuma beigās dots lasīšanai ieteicamo grāmatu saraksts. Diemžēl tajā nav atrodami tie izdevumi, kuri ir publicēti angļu valodā Latvijā. Domājams, autoram bija savi apsvērumi, kāpēc viņš to nav izdarījis.

Kopumā vērtējot, grāmatas autors ir ļoti veiksmīgi ticis galā ar bezgalīgi sarežģīto uzdevumu – iepazīstināt ārzemju lasītājus ar trīs Baltijas valstu (Baltijas piekrastes) vēsturi no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām. Bet Andreju Plakanu var vienīgi apsveikt ar lieliski paveikto darbu.

Irēne Šneidere

⁴ Sk.: *Strods H.* PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija “Krasta banga” (“Priboj”) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata: Genocīda politika un prakse. – Rīga, 2000. – 178. lpp.

⁵ *Aizvestie.* 1914. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001. – 804 lpp.

Lexikon der Vertreibungen.
Deportation, Zwangsausiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts / Herausgegeben von Detlef Brandes, Holm Sundhaußen, Stefan Troebst. In Verbindung mit Kristina Kaiserová und Krzysztof Ruchniewicz. Redaktion: Dmytro Myeshkov. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2010. – 801 S. (Piespiedu migrācijas enciklopēdija. Deportācijas, izraidīšanas un etniskās tīrīšanas 20. gadsimta Eiropā / Sastādītāji:

Detlefs Brandess, Holms Zundhauzens, Stefans Trebsts.
Sadarbībā ar Kristīnu Kaizerovu un Kšištofu Ruhņeviču.
Redaktors Dmitro Mješkovs)

Eiropas (tāpat kā Āzijas un Āfrikas) modernā vēsture lielā mērā ir arī etnopolitiski motivēta un parasti valsts orgānu izraisīta piespiedu migrācijas vēsture. Tas īpaši attiecas uz 20. gadsimtu, kura gaitā miljoniem eiropiešu tika padzīti no savām dzīvesvietām, deportēti vai arī “iedzīvotāju apmaiņas” rezultātā spaidu kārtā pārvietoti uz citu valsti.¹

2010. gadā Vācijā dienas gaismu ieraudzīja “Piespiedu migrācijas enciklopēdija”, kuras sastādītāji pirmo reizi centušies apkopot pēc iespējas visus pašlaik zināmos civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošanas gadījumus 20. gadsimta Eiropā neatkarīgi no tā, vai tajos cieta “tikai” nedaudzī vai tūkstošiem cilvēku. Turklāt Eiropas ģeogrāfiskās robežas enciklopēdijā tvertas visai plaši. Tajā aplūkotas arī tās etniskās grupas, kuras piespiedu migrācija skāra gan atsevišķās Osmaņu impērijas un Turcijas teritorijas daļās (Levante un Kaukāzs), gan Sibīrijā, gan tajos Vidusāzijas reģionos, kas ietilpa Krievijas impērijas un Padomju Savienības sastāvā. Sējumā atradīsim arī izsmelto ziņas par civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošanu Baltijas reģionā, t.sk. Latvijā, un lietišķu šo procesu analīzi. Īpaši šķirkļi, kuru autori ir vēsturnieki Mihaels Gārlefs (*Michael Garleff*), Detlefs Hennings (*Detlef Henning*) un Ervīns Oberlenders (*Ervin Oberländer*), veltīti piespiedu migrācijai Baltijas teritorijā (*Baltische Länder*), latviešu evakuācijai un bēgļu gaitām Pirmā pasaules kara laikā, latviešu deportācijām Otrā pasaules kara laikā un pēc šī kara, kā arī vācbaltiešiem. Šķirkļi, kas saistīti ar dažādiem Latvijas vēstures aspektiem, enciklopēdijā, protams, ir daudz vairāk (piemēram, ģenerālpilāns “*Ost*”, kolaborācija, pārvietotās personas (*displaced persons*), tautvācieši, gulags, deportācija, nacionālisms, nacionālā valsts un etniskā homogenitāte, Ribentropa–Molotova pakts, Pirmais pasaules karš, Otrais pasaules karš, Padomju Savienība utt.).

Enciklopēdijas tapšanā piedalījušies vairāk nekā 120 dažādu valstu zinātnieki. Tās šķirkļos galvenā uzmanība pievērsta jaunāko zinātnisko pētījumu atziņām, un katram šķirklim pievienots arī zinātniskās literatūras saraksts, kurā īpaša vieta ierādīta jaunākajiem pētījumiem. Enciklopēdijā atrodams arī plašs personu, ģeogrāfisko nosaukumu un priekšmetu rādītājs. Autori, kas piedalījās šī apjomīgā darba (308 šķirkļi, 801 lpp.) tapšanā, ne tikai apraksta un analizē konkrētos piespiedu migrācijas gadījumus, to veidus un sekas, bet pievērš uzmanību arī to organizētājiem, izpildītājiem un upuriem. Tāpat viņi informē par galvenajiem civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošanas plāniem, lēmumiem un konferencēm 20. gadsimta Eiropā, skaidro daudzus ar piespiedu migrāciju saistītus jēdzienus² un raksturo dažādu tautu atmiņu kultūru, kas glabā piespiedu pārvietošanas traģiskos notikumus sabiedrības atmiņā. Leksikonā, piemēram, atradīsim šķirkļus par piespiedu migrāciju, ko Eiropā izraisīja Pirmais Balkānu (1912–1913), Alžīrijas neatkarības (1954–1962) un citi 20. gadsimta kari, par PSRS Iekšlietu tautas komisariātu, PSRS darba armiju, somu deportācijām no Ļeņingradas

¹ Priekšvārds // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 7. lpp.

² Vārdnīcā skaidroti, piemēram, tādi jēdzieni kā genocīds, patvērumš, repatriācija, suverenitāte, teritoriālā integritāte, piespiedu pārvietošana, deportācija, kolektīvā vaina, emigrācija, etniskā tīrīšana, grautiņi, rehabilitācija, tautu pašnoteikšanās tiesības, nacionālā politika, optācija, integrācija, cilvēktiesības, migrācija utt.

apgabala (1930–1944), organizāciju “Memoriāls”, Nansena pasi, Oderas–Neises līniju, Tatjanas komiteju, Tautu Savienību, Hāgas tribunālu, Madagaskaras plānu, Ziemeļdobrudžas bulgāriem, atmiņu kultūru Polijā, Čehoslovākijā, Itālijā un citur, Ukrainas sacelšanās armiju un poļiem Rietumukrainā (1943–1944), Austroungārijas represīvo politiku pret impērijas serbu, rutēņu (ukraiņu) un itāļu civiliedzīvotājiem Pirmā pasaules kara laikā u.c.

Atkarībā no tā, kur un kad 20. gadsimta Eiropā notika civiliedzīvotāju piespiedu migrācija, to, pēc enciklopēdijas sastādītāju domām, iespējams iedalīt piecos posmos: 1) Dienvidaustrumeiropa no Pirmā Balkānu kara līdz Lozannas konferencei (1912–1923), 2) Padomju Savienība 30. un 40. gados, 3) reģioni, kurus Otrā pasaules kara laikā pārvaldīja nacionāl-sociālistiskā Vācija, tās sabiedrotie un satelītvalstis, 4) Vidusaustrumeiropa pēc Otrā pasaules kara un 5) Dienvidslāvija un tās pēctečvalstis 90. gados. Leksikona sastādītāji un autori uzsver, ka jaunu intensitāti un kvalitāti piespiedu migrācija ieguva tieši 20. gadsimtā, kad, sabrūkot Austrumeiropas multietniskajām impērijām, izveidojās virkne jaunu nacionālo valstu. Tā kā šīs valstis tika dibinātas pēc etniskā principa, tās “pašas sev radīja nacionālās minoritātes”³ un līdz ar to bieži vien arī konstelāciju, kas vēlāk, pastiprinoties centieniem izveidot etniski homogēnu nacionālvalsti, noveda pie minoritāšu piespiedu pārvietošanas. “Nacionālo, liberālo un demokrātisko kustību apkarošana radīja bēgļa tipu, kas tika vajāts par to, ko viņš bija izdarījis. Turpretī nacionālo valstu laikmets 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā radīja bēgļa tipu, kas tika vajāts par to, kas viņš – pēc viņa vajātāju domām – bija.”⁴ Enciklopēdija atklāj, ka gandrīz visa 20. gadsimta garumā (no Pirmā Balkānu kara 1912. gadā līdz pat 80. gadiem) iedzīvotāju piespiedu pārvietošana Eiropā, īpaši tās centrālajos un austrumu reģionos, bija leģitīms un internacionāli akceptēts politikas līdzeklis.⁵ 20. gadsimta sākumā visā Eiropā bija izplatīts uzskats, ka “minoritāšu problēmas” iespējams efektīvi atrisināt tikai ar to pārvietošanas vai iedzīvotāju apmaiņas palīdzību. Politikā atzina, ka, panākot minoritātēm piederīgo cilvēku “atgriešanos viņu tēvu zemēs” un valsts daudz nacionālā iedzīvotāju sastāva “atjaukšanu”, būs iespējams novērst turpmākos karus un konfliktus. Šī principa ieviešanos praksē būtiski sekmēja 1923. gada Lozannas konvencija.⁶ Tajā pēc Eiropas lielvaru un Tautu Savienības iniciatīvas Grieķija un Turcija vienojās par iedzīvotāju obligātu apmaiņu, kas atnesa lielas ciešanas apmēram diviem miljoniem pārvietoto cilvēku. Šī konvencija aizsāka jaunu posmu valstiski sankcionētās piespiedu migrācijas vēsturē un kļuva par modeli, kuru Eiropas nacionālās valstis turpmāk izmantoja savu “minori-

³ Sk. K. J. Bādes (*Klaus J. Bade*) citātu. – *Luhtherhands O. (Otto Luchterhandt). Politiskie bēgļi // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 535. lpp.*

⁴ Turpat.

⁵ *Bērs M. (Mathias Beer). Nacionālā valsts un etniskā homogenitāte // Turpat. – 474.–477. lpp.*

⁶ Turpat. – 475., 476. lpp.; *Zundhauzens H. (Holm Sundhaußen). Lozannas konference // Turpat. – 387., 388. lpp.*; H. Zundhauzena intervija Vācijas radio; *Zanders M. (Martin Sander). Kvantitāte nav kritērijs // www.dradio.de/dlf/sendungen/kulturheute/1176747/.*

tāšu problēmu” risināšanai. Neilgi pēc Lozannas konvencijas īstenošanas minoritātes savas valsts ietvaros sāka pārvietot PSRS. “Nacionālsociālistiskā Vācija plaši izmantoja šo līdzekli, lai īstenotu savu rasistisko iekarošanas un iznīcināšanas politiku. Un Otrā pasaules kara beigās nepieciešamību “attīrīt nāciju” atzina arī Sabiedrotie, kas minoritāšu pārvietošanu uzskatīja par daudzsoļošu līdzekli miera un pēc nacionālo valstu principa veidotas kārtības nodrošināšanai pēckara Eiropā. Pēc Otrā pasaules kara Vidusaustrum-, Austrum-, Dienvidaustrum- un Dienvidēiropā bija grūti atrast reģionus, kuru iedzīvotājiem būtu izdevies izvairīties no piespiedu pārvietošanas vai padzīšanas.”⁷ Piemēram, Otrā pasaules kara beigās un īsi pēc tā no savas dzimtenes Centrālajā, Dienvid- un Austrumeiropā tika padzīti apmēram 14 miljoni vāciešu.⁸ 1946. gadā Čehoslovākijas un Ungārijas starpā noslēgtās iedzīvotāju apmaiņas rezultātā apmēram 90 000 ungāriem bija jāpamet Čehoslovākija un apmēram 60 000 slovākiem – Ungārija.⁹ Līdzīgas vienošanās, kuru rezultātā gandrīz pusmiljons ukraiņu un apmēram 36 000 baltkrievu bija spiesti pamest Poliju, kamēr apmēram 1,3 miljoniem Polijas pilsoņu (galvenokārt poļiem un apmēram 54 000 ebreju) nācās atstāt PSRS, 1944. gada septembrī tika noslēgtas Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas un Ukrainas, Baltkrievijas un Lietuvas PSR pārstāvju starpā.¹⁰ H. Zundhauzens norāda, ka etniskās homogenitātes apsvērumu dēļ civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošana turpinājās arī vēlāk: 1974. gadā, piedaloties Apvienoto Nāciju Organizācijai, Kipras krīze tika atrisināta, nošķirot Kipras turkus no grieķiem. 1975. gadā Itālija un Dienvidslāvija noslēdza Osimo līgumu, kas sankcionēja pēc Otrā pasaules kara Triestā un tās apkaimē ieviesto kārtību, kas sekmēja dažādo etnisko grupu atdalīšanu, un 1984. gadā Bulgārija uzsāka turku tautības iedzīvotāju agresīvu asimilācijas politiku, kuras rezultātā 1989. gadā dažu nedēļu laikā Bulgāriju Turcijas virzienā bija spiesti atstāt apmēram 320 000 turku.¹¹ “Attieksme pret piespiedu pārvietošanu būtiski mainījās tikai Dienvidslāvijas karu laikā 20. gs. 90. gados. [...] Šajā ziņā pirmais radikālais pagrieziens bija 1995. gada Deitonas miera līgums, saskaņā ar kuru tā parakstītājpusēm bija jāgarantē bēgļu un padzīto civiliedzīvotāju atgriešanās pirmskara dzīvesvietās.”¹²

Enciklopēdijas sastādītāji uzskata, ka arī genocīda noziegumi pret armēņiem, ebrejiem un čigāņiem ir skatāmi iepriekšminēto etniskās homogenitātes centienu kontekstā. Tādēļ arī šiem noziegumiem vārdnīcā veltīti

⁷ Bērs M. Nacionālā valsts un etniskā homogenitāte // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 476. lpp.

⁸ Bāde K. J., Oltmers J. (Jochen Oltmer). Vācija // Turpat. – 201. lpp.

⁹ Tota A. (Ágnes Tóth). Maģāri no Dienvidslāvijas uz Ungāriju // Turpat. – 410.–412. lpp.

¹⁰ Ruhņeviča M. (Malgorzata Ruchniewicz). Poļi un ebreji: pārvietošana no bijušajām Polijas austrumu teritorijām uz Poliju (1944–1947) // Turpat. – 517.–519. lpp.; Ruhņeviča M. Ukraiņi, baltkrievi un lietuvieši: pārvietošana no Polijas uz PSRS (1944–1946) // Turpat. – 673.–675. lpp.

¹¹ H. Zundhauzena intervija Vācijas radio; Brunnbauers U. (Ulfr Brunnbauer). Bulgārijas turki (1989) // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 665.–667. lpp.

¹² H. Zundhauzena intervija Vācijas radio.

īpaši šķirkļi. Turpretī gadījumi, kad civiliedzīvotāji paši izlēmuši doties bēgļu gaitās, enciklopēdijā netiek aplūkoti.¹³

Lai arī enciklopēdijas ievadā īpaša uzmanība pievērsta etnopolitiski motivētai piespiedu migrācijai un etniskās grupas, kuru piederīgos 20. gadsimta Eiropā skāra piespiedu pārvietošana, veido vienu no galvenajām enciklopēdijas šķirkļu grupām, tajā apkopotais fakts materiāls atklāj, ka civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošana notika ne tikai etnisku, bet arī reliģisku, sociālu, politisku, ekonomisku, militāri taktisku u.c. motīvu dēļ. Grāmatā apkopotie dati vedina arī domāt, ka piespiedu pārvietošanas, kas 20. gadsimta Eiropā notika nacionālistisku motīvu dēļ, atšķirās no imperiāli motivētām deportācijām. Vārdnīca pierāda, ka deportācijas un padzišana 20. gadsimta Eiropā piemēklēja miljoniem cilvēku un ārkārtīgi daudz etnisko, reliģisko, sociālo un politisko grupu piederīgos un ka jau tādēļ vien šīs vēstures pētniecībā nav iespējams iztikt bez starptautiskās salīdzinošās metodes un supranacionālas analīzes, kas palīdz atsevišķās nacionālās traģēdijas iekļaut 20. gadsimta Eiropas piespiedu migrācijas vēstures kontekstā. Īpaši svarīgi tas šķiet tieši Latvijas gadījumā, kur gan latviešu evakuācija Pirmā pasaules kara laikā, gan padomju varas veiktās civiliedzīvotāju izsūtīšanas 40. gados bieži vien tiek skatītas lokālā un nacionālā mērogā. Šajā sakarībā der atcerēties, ka ideja izdot šeit aplūkoto enciklopēdiju radās laikā, kad Izdzīto federācija (*Bund der Vertriebenen*) Vācijā bija iecerējusi dibināt īpašu Centru pret piespiedu pārvietošanu (*Zentrum gegen Vertreibungen*), kurā bija paredzēts dokumentēt Otrā pasaules kara beigās no Centrālās un Austrumeiropas padzīto vāciešu likteņus. 2002. gadā virkne vēsturnieku, kuru vidū bija šīs enciklopēdijas izdevēji, vērsās pret šo nacionālo pieeju un norādīja, ka piespiedu migrācija būtu jāaplūko supranacionāli un jāskata sava laikmeta kontekstā. Kā vienu no pirmajiem soļiem ceļā uz šādu vēsturiski salīdzinošu un eiropieisku pieeju piespiedu pārvietošanai prof. H. Zundhauzens toreiz minēja ideju izdot 20. gadsimta Eiropas piespiedu migrācijas enciklopēdiju. Šo mērķi leksikona līdzstrādniekiem ir izdevies sasniegt. Apkopojot 20. gadsimta Eiropas piespiedu migrācijas notikumu aprakstus un zinātnisko analīzi un cērtot stīgas šo notikumu kategorizācijai un periodizācijai, enciklopēdija būtiski sekmē turpmākos pētījumus par piespiedu pārvietošanas procesu kopsakarībām, atšķirībām, raksturu un cēloņiem. Bez tam vārdnīca dod iespēju jebkuram lasītājam tuvāk iepazīt un labāk izprast daudz citu piespiedu migrācijai pakļauto tautu piederīgo likteni un līdz ar to kritiski izvērtēt arī savu līdzšinējo perspektīvu. Tādēļ ir ļoti apveicama ideja piespiedu migrācijas enciklopēdiju izdot arī krievu un čehu valodā.¹⁴ To neapšaubāmi būtu vērts tulkot arī latviski un publicēt, ja ne citādi, tad vismaz elektroniskā formātā.

Kristīne Volfarte

¹³ Šajā sakarībā vārdnīcas sastādītāji norāda, ka, analizējot konkrētos notikumus, bieži vien ir grūti nošķirt ārējā spiediena rezultātā notikušu iedzīvotāju padzišanu no gadījumiem, kad civiliedzīvotāji paši izlēmuši doties bēgļu gaitās.

¹⁴ Boizena Ž. (*Jacqueline Boyesen*). Divi darbi, kas veicina izlīgšanu // www.dradio.de/dlf/sendungen/andruck/1228834/.